Gunter Spiess

Nětnejšny staw dolnoserbskeje rěcy a jeje perspektiwy za pśichod*

1. Lěcrownož njejo diskusija wo statusu dolno- a gornoserbšćiny hyšći dokończona, grono buźo we slědujucem wo dolnoserbskej r ě c y. Za to dajo wšake zawiny, z nich naspomnjejom jano jadnu, kenž pak jo wjelgin oficialna:

W *Europejskej charśe za regionalne a mjeńšynowe rěcy* jo dolnoserbšćina pśipoznata ako samostatna rěc, ako to jo teke gornoserbšćina.

Měnjenje, až stej wobej serbskej idioma samostatnej rěcy, pśiběra pla Serbow wot zachopjeńka źewjeśźasetych lět, a to nic jano w Dolnej, ale teke w Gornej Łužycy.

Tšachota, až jo pśez to jadnota serbskego luda wobgrozona, jo drje jano pozdatna. Nawopaki: Pśipoznaśe jeje samostatnosći a z tym jeje rownogodnosći z gornoserbšćinu mogało byś ważny faktor w procowanjach wo zachowanje resp. rewitalizaciju dolnoserbšćiny.

Moj pśinosk se rozrědujo do 3 źělow: We prědnem źo wo pšašanje, wjele Dolnoserbow resp. powědarjow dolnoserbšćiny hyšći jo, we drugem wo někotare aspekty wuwiśa dolnoserbskeje pisneje rěcy resp. rěcneje politiki po drugej swětowej wojnje a w tśeśem wo perspektiwy toś teje rěcy za pśichod.

2. We 23. zwězku 19. nakłada Encyklopedije Brockhausa cytamy, až su Serby podwjacornosłowjańska narodnostna kupka z něźi 100.000 pśisłušnikami, z kotarychž něźi 60.000 hyšći wobkněžy serbsku rěc. Toś te licby nejskerjej bazěruju na oficialnych datach z casa NDR.

We zjadnośonej Nimskej jo se oficialnje postajiło, až jo jich 60.000 Serbow, z nich 40.000 we Sakskej a 20.000 we Bramborskej. Kuždy rozmějo, až jo wjelgickan njeoportunje, w zjawnosći na toś tych licbach cwiblowaś.

Zwěsćenje eksaktnych licbow jo mjazy drugim togodla tak śěžke, dokulaž licba Dolnoserbow, to groni: licba luźi, kenž se poznaju k serbstwoju abo kenž su zwolniwe se k serbstwoju poznaś, a licba powědarjow dolnoserbšćiny se njemakatej. Dajo dosć Dolnoserbow bźez znajobnosćow dolnoserbšćiny rowno tak a takich, kenž wuměju dolnoserbski, ale kenž njekśě byś do Serbow zalicone.

Luźe ze znajobnosćami dolnoserbšćiny se dalej rozrěduju do:

a) maminorěcnych powědarjow, kenž su dolnoserbšćinu – njerědko mjenjej abo wěcej rownocasnje z nimšćinu – nawuknuli ako prědnu rěc, pśi tom musyš hyšći rozeznaś mjazy takimi, kenž maju hyšći źinsa aktiwnu rěcnu kompetencu, a takimi, kenž takeje kompetence jużo njamaju, kenž potakem maju źinsa jano pasiwnu rěcnu kompetencu;

b) luźi, kenž su we swojom źiśetstwje nabyli jano pasiwnu kompetencu, dokulaž jich starjejšej ga stej powědałej mjazy sobu, ze starym nanom a stareju mamu atd. dolnoserbski, ze źiśimi pak jano nimski;

---

* Referat pśednjasony w oktobrje 1999 l. we Lwowje.

c) luźi, kenž su akle w šuli zachopili wuknuś dolnoserbšćinu. Glědajucy na dojśpity stopjeń wobknĕženja rĕcy jo toś ta kupka wjelgin heterogena. K njej słušaju na jadnom boce take, ako su se wobźĕlili na serbskej wucbje jano por lět w zakładnej šuli, na drugem boce pak take, ako su měli serbsku wucbu až do matury, su studĕrowali sorabistiku a su potom źĕłali we serbskich institucijach resp. tam hyšći źĕłaju.

To jo jano gropna klasifikacija. Wuwiśe rĕcnych znašow jo cesto wo wjele kompleksnjejše.

Slědne sociolinguistiske napšašowanja, kenž su wobpśimjeli ceły serbski teritorium, jo pśewjadł w lĕśe 1987 tegdejšy Institut za serbski ludospyt w pĕšich gmejnach, z kotarychž jadna – Turnow – jo była w Dolnej Łužycy. Na zakłaźe licbow, kenž su se zezbĕrali w toś tych gmejnach, jo nastała ekstrapolacija ze slědujucymi wuslědkami:

a) licba luźi, kenž wumĕju serbski powědaś: nĕźi 66.400, z nich nĕźi 18.000 powědarjow dolnoserbšćiny;
b) licba maminorĕcnych powědarjow: mjazy 40.000 a 45.000, z nich nĕźi 5.000 w Dolnej Łužycy;
c) licba luźi, kenž se k serbstwoju poznaju: mjazy 45.000 a 50.000, z nich wĕcej ako 9.300 w Dolnej Łužycy.

Lĕcrownož njejsu se wot togo casa pśewjadli podobne napšašowanja za wobej serbskej rĕcy, jo widobne, až su licby lĕta 1987, kenž su se akle po lĕśe 1989 wozjawili, pśeliš optimistiske.

Na konferency wo implementĕrowanju *Europejskeje charty za regionalne a mjeńšynowe rĕcy*[1] jo dr. Ludwig Ela ze Serbskego instituta w Budyšynje wugronił slědujuce mĕnjenje wo nĕntejšnej situaciji serbšćiny cełkownje, to groni: gorno- a dolnoserbšćiny:

„Musymy wuchadaś z togo, až jano nĕźi 20.000 luźi wobknĕžy serbšćinu tak perfektnje, až su zamožne, aktiwnje komunicĕrowaś, a to wustnje a pisnje. Nĕźi ta sama licba luźi ma take znajobnosći serbšćiny, až mogu se w jadnorych komunikaciskich situacijach serbski zwuraznjowaś a serbskorĕcne pismojstwo, medije atd. recipĕrowaś."

Potakem by było jich nĕnto hyšći nĕźi 40.000 powědarjow serbšćiny napśešiwo 66.400, to groni: napśešiwo licbje, wuliconej w lĕśe 1987, a jano nĕźi 20.000 maminorĕcnych powědarjow napśešiwo tegdy mjazy 40.000 a 45.000.

Z toś tych nĕźi 20.000 maminorĕcnych powědarjow jo jich 12.000–15.000 katolskich Gornoserbow, za kotarychž jo serbšćina powšyknje trjebana rĕc, kotaraž se we familiji dalej dawa.

W Dolnej Łužycy pak – rowno ako w ewangelskej Gornej Łužycy – pśisłušaju maminorĕcne powědarje – wot wuwześow wotglědajucy – staršej abo nejstaršej generaciji, wětšyna z nich jo potakem starša ako 60 lět.

Z togo mogało se suźiś, až su šanse dłujkodobnego pśetraśa dolnoserbšćiny minimalne.

Toś tu zajśmitu prognozu, zdawna znatu, ale rědko we zjawnosći wugronjonu, su wobkšušili wuslědki sociolinguistiskego pśepytowanja, kotarež jo pśewjadła Dolnoserbska wotnožka Serbskego instituta w lětach 1993–1995 we 15 wubranych jsach. Wone pśi tom zezbĕrane daty su reprezentatiwne za nĕźi 8.260 wobydlarjow, to groni: za wĕcej ako 31 % cełkownego wobydlarstwa wejsańskich stron dwojorĕcnego źĕła

[1] Bonn, 9.–11. 6. 1999 l.

Dolneje Łužyce. Toś to celkowne wobydlarstwo jo wucyniło w lěše 1994 něźi 26.300 luźi.

Licby, kotarež smy zwěsćili w toś tych 15 jsach, su se ekstrapolěrowali na celkowne wobydlarstwo. Celkowna licba luźi ze znajobnosćami dolnoserbšćiny, kotaruž smy tak woblicyli, wucynijo tšochu mjenjej ako 4.500. To jo něźi 17 % celkownego wobydlarstwa.

Wuchadaš-li ze žaseśprocentowego zmolkowego wotchylenja k lěpšemu dolnoserbšćiny, psilicyjoš za města Chośebuz, Wětošow a Picnjo taksěrowane licby a žiwaš na jsy a města zwenka stron, žož su se psewjadli napšašowanja, dojźoš k celkownej licbje, kenž w nejpśigodnjejšem paźe njepśekšocyjo 7.000.

Z ekstrapolěrowanych 4.500 luźi ze znajobnosćami dolnoserbšćiny jo něźi 2.670, to groni: psisamem 60 % staršy ako 60 lět. Rowno toś tej starstwowej kupce psisłuša nanejžwětšy žěl maminorěcnych powědarjow.

3. We slědnyma lětźasetkoma jo se pisna rěc procowała pomjeńšowaś nastaty wotkłon wot powědaneje rěcy, kotaryž su maminorěcne powědarje zacuwali ako psewjeliki. Jo šło a nadalej źo wo derje dozěrowane zbliženje k ludowej, ale njeskazonej rěcy.

Toś to nowe wuwiše dajo se jano rozměš, gaž se wuwědobnijoš wosebnje stawizny pisneje rěcy po lěše 1945.

Južo we psedwojnskem casu jo była dolnoserbska pisna rěc relatiwnje mało rozšyrjona pla maminorěcnych powědarjow, kenž su měli psemało možnosćow, aby w šuli abo na farje nawuknuli ju nanejmjenjej cytaś. Po drugej swětowej wojnje jo se pisna rěc kradu dłymoko pseměniła, a to we kwalitatiwnem a kwantitatiwnem nastupanju. Toś někotare z toś tych pseměnjenjow, kenž su wosebnje nadpadne:

a) narownanje donenta trjebanego šwabacha psez tak pomjenjone analogiske pismo;
b) narownanje proteze psed *o* a *u*, kenž se pišo *h-* a se wugranja ako wjelgin słabe *h* abo wostanjo nime, psez grafem *w* (*hokoło* → *wokoło*, *husoki* → *wusoki*) a narownanje grafema *o*, kenž se w dialektach wšako realizěrujo, psez grafem *o* (*wóda* → *woda*, *kóń* → *koń*). Toś to zaprědka cysto grafiske pseměnjenje jo pak pomałem dowjadło k fonetiskemu pseměnjenjeju, tak až jo naslědku wugronjenje po pisanju była norma, wotchylajuca se wot uzusa;
c) narownanje južo dawno zadomjonych požyconkow z nimšćiny w běgu reslawizacije słownistwa (*gaz* → *płun*, *šwon* → *kołp*, *stal* → *wocl* atd.);
d) narownanje indigenych słowow psez dolnoserbšćinje psiměrjone gornosorabismy (*gotnica* → *twornja*, *goźba* → *składnosć*, *kresliś* → *rysowaś*, *stojaškowaś* → *stawkowaś*, *zamožny* → *kmany* atd.);
e) w ramiku leksikaliskeje wutwari wupožycowanje zadaptěrowanych gornosorabizmow za psedmjaty a wobstojnosći, za kotarež njejo dolnoserbšćina donenta měła pomjenjenjow (*jawišćo*, *napšawa*, *wliw* atd.). Se wě, aż płaśi to psedewšym za nominacije nowych towarišnostnych realnosćow, na pś. *prodrustwo*.

Toś te pseměnjenja njedaju se wujasniś jano psez politiku zbliženja wobeju serbskeju pisneju rěcowu, ako jo se zaprědka wjadła po lěše 1945 a kenž jo mogała jano woznamjeniś zbliženje słabjej wuwiteje dolnoserbskeje k wěcej wuwitej gornoserbskej pisnej rěcy. Woni se daju teke wujasniś – a to snaź psedewšym – psez to, aż njejo było po drugej swětowej wojnje we Dolnej Łužycy dosć maminorěcnych powědarjow, kenž by byli wotpowědnje wukubłane za nowo założone serbske institucije. Togodla jo było

notne se zepĕraś na gornoserbske wucabniki, casnikarje atp., kenž su sami akle musali nawuknuś dolnoserbšćinu, kenž pak su rownocasnje mĕli rozsužecy wliw na jeje dalšne wuwiśe.

Bejny źĕl maminorĕcnego wobydlarstwa njejo akceptĕrował toś te pśemĕnjenja, dokulaž južo njejo mĕł žedneje serbskeje wucby we šuli, kenž jo se zachopiła akle w lĕśe 1952 a njejo teke pozdźej mĕł goźbu, se pśiswojś pisnu rĕc, resp. njejo wužył wobstojece možnosći. Wušej togo jo było pśecej mało pisnorĕcnych wupłodow, tak až by było teke pśi pśigodnjejšych wuchadnych wumĕnjenjach śĕžko, namakaś akceptancu za rĕcne nowoty, dokulaž akceptanca inowacijow se pomina wobstawnu konfrontaciju z nimi, pomałe pśiwucowanje k nim.

Tak jo se wjele maminorĕcnym powĕdarjam zdało, až se w šuli njewuwucujo a pśez medije njerozšyrja jich rĕc, až jo to popšawem gornoserbšćina. Jich typiska reakcija jo była: *To njejo naša rĕc.* Na tom jo se pśemało změniło až do źinsajšnego dnja.

Snadna akceptanca pisneje warietetnosći mjeńšynoweje rĕcy z boka maminorĕcnych powĕdarjow, ako toś tu rĕc jano wustnje trjebaju we wĕstych komunikaciskich domenach, njejo specifiski dolnoserbski fenomen. Ten samy problem matej na pś. bretońšćina a iršćina, ta slĕdna samo ze statusom statneje rĕcy.

W Dolnej Łužycy pak jo se we slĕdnych mjasecach situacija pśez to pśiwostśiła, až wopytuju znjewužywaś toś ten deficit w akceptancy, aby wutłocyli donĕntejšnu pisnu rĕc a ju narownali pśez „pšawu serbsku" rĕc, nimski: *wendische Sprache*, což by skońcnje wujšło na redialektalizaciju pisneje dolnoserbšćiny.

Tšachota, kenž laży rowno za „małe" rĕcy w pśewjelikem wotkłonje pisneje wot powĕdaneje rĕcy, jo se južo dawno spoznała. A to pśedewšym Dolnoserbska rĕcna komisija ako za to zagronity gremium, kenž jo na toś tu rozdźĕru reagĕrowała, pśeważnje pśez wotporanje zbytnych gornosorabizmow ze słownego skława.

To jo se po lĕśe 1989 konsekwentnje dalej wjadło – bźeztogo pak – to cu podšmarnuś –, až by Dolnoserbska rĕcna komisija mĕła na mysli strategiju wĕdobnego wotgranicowanja dolnoserbšćiny wot gornoserbšćiny.

W lĕśe 1995 jo se – po nĕkotarych izolĕrowanych pśemĕnjenjach typa *kosty* město *košty* abo *bergaŕ* město *byrgaŕ* – wobzamknuła ortografiska reforma, kenž jo zaprĕdka nastupała jano por słowow, a to zasejzawjeźenje grafema *i* město etymologiskego *ě* w słowach *gniwaś se*, *spiwaś*, *nimy*, *źiśi* atd. a w jich wotwoźenjach. Toś ta snadna reforma jo wuwołała z gornoserbskego boka rozgorjonosć a wotšu diskusiju, kotaraž jo se mjasece dłujko wjadła w serbskich casnikach a casopisach.

Potom jo se narańiło, aby se znowa zawjadłej protetiske *h* a *ó* w ortografiji a z tym teke w ortoepiji. Dolnoserbska rĕcna komisija pak jo wobzamknuła z wjelgickan małeju wĕtšynu slĕdujucy kompromis:

Donĕntejšna ortografija se zasadnje wobchowajo – wuwześa su słowniki a wucbnice –, ortoepija pak se změnijo. Se wĕ, až by było rozymnjej, změniś teke ortografiju, dokulaž toś ten mało pomagajucy kompromis pośĕžyjo pśewuknjenje, notne pśedewšym za wucabniki a žurnalisty radija a telewizije, hyšći njedokońcony proces, kenž njejo bźez njewĕstosćow pla pśewuknjecych.

Njedajo se wšak prĕś, až se pomjeńšyjo w pśiducem – což nastupa wugronjenje – wotkłon wot ludoweje rĕcy.

4. Južo jo było, rownožga jano krotko, grono wo perspektiwach dolnoserbšćiny za pśichod. Togodla se nĕnto zaběram tšochu dokradnjej z toś tym pšašanim, lĕcrownož

možo pśi tom hyś jano wo prědne wagne rozmyslenja. Sociolinguistiske wuwiśe że se dajo rowno tak mało pśedwiźeś ako politiske.

Aby se lěpjej posuźili šanse za zdźaržanje dolnoserbskeje rěcy, skicěrujom nejpjerwjej nadrobnjej jeje nětnejšny sociolinguistiski staw, a to pśedewšym z kwalitatiwnego glědanišća:

1) Primarna eksistencna forma dolnoserbšćiny jo ludowa rěc, su potakem jeje narěcy, kotarychž nosarje su we wjelickej wětšynje 60 lět a starše. Ze smjerśu jich powědarjow wušichnu toś te narěcy za 20, nejpozdźej za 30 lět.
2) Jadnučka perspektiwa, rěc zdźaržaś, wobstoj w tom, dalejwobstaśe pisnorěcneje warietetnosći dolnoserbšćiny zagarantěrowaś, a to ako pisany tak teke – a to pśedewšym – ako powědany idiom. Nosarstwo pisneje rěcy wobstoj z tśich kupkow:
   a) z maminorěcych, kotarež su – wuchadajucy z indiwidualnego rěcnego wuwiśa – nejžpjerwjej nawuknuli swoju naměstnu narěc a potom se sekundarnje pśiswojli pisnorěcnu kompetencu. Za nje płaśi to same ako za wuškowne dialektne powědarje: za 20, 30 lět jich wěcej njejo.
   b) z Gornoserbow, ako su pśišli pśed lětźasetkami do Dolneje Łužyce a kotarež su se zdobydnuli wjelgin dobre znaśa dolnoserbšćiny, ale woni se južo dlejšy cas njeregenerěruju pśez „nowy pśichad" z Gorneje Łužyce. Na zakłaźe jich struktury starstwa płaśi za nje to same ako za kupku maminorěcnych.
   c) z primarnje nimskorěcnych ze serbskeju swojźbneju slěžynu abo bźez njeje, kotarež su se dolnoserbšćinu ako cuzu rěc pśiswojli. Jich dojśpita rěcna kompetenca jo wjelgin wšaka, ako jo to typiski za wobkněženje cuzych rěcow. Wotglědajucy wot togo, až se wona jano minimalnje regenerěrujo, njezamožo toś ta kupka dalejwobstaśe dolnoserbšćiny ako „pśirodneje rěcy" zagarantěrowaś.

Toś ten dosć pesimistiski wobraz njedejał na žeden part zawostajiś wony zaśišć, ako njeby było za dolnoserbšćinu žednogo pśichoda. Wjelike naźeje se stajaju tuchylu na dolnoserbskorěcnu pilotowu źiśownju, ako jo se w lěśe 1998 w Žylowje po pśikłaźe bretoniskego *Diwan*-gibanja założyła. Jej by mogali, joli až se pśewinu administratiwne a druge zajźowy, dalšne slědowaś. Skjaržyś njetrjeba se na gluku dla njedosegajucego zajma z boka starjejšych. Ako dalšny kšac su planowane rědownje w zakładnych šulach z dolnoserbšćinu ako wuwucowańskeju rěcu, tak až w pśichoźe dejała A-šula nastaś, kotaraž wjeźo do matury.

Aby se toś ten nejpjerwjej raz utopiski zdajucy zaměr dojśpił, buźo wjele mocy, wutrajnosći a sćerpnosći trěbneje. Ale wony bretoniski pśikład jo eksistentny, a won buźi naźeje. Tam jo trało 20 lět, njeźli až su mogali prědne wukniki bretoniskorěcnego gymnaziuma 1997 swoj *baccalauréat* z nadpśeréznym wuspěchom złožyś.

Ale zawěśće, napšawdny pśewrot – to płaśi za bretońšćinu rowno tak ako za dolnoserbšćinu a za kuždu mjeńšynowu rěc w porownej situaciji – jo akle potom dojśpity, gaž se rěc wot tych, ako su ju tencas w źiśowni chopili wuknuś, we familiji źiśam dalej dawa. To se rozsuźijo za dolnoserbšćinu w nanejžlěpšem paźe akle za 20–25 lět.

Droga, kotaraž jo wusměrjona po bretoniskem pśikłaźe, jo potakem droga z njewěstym wukońcom, ale, ako se zda, jadnučka, kenž dawa šanse za pśeżywjenje dolnoserbšćiny ako žyweje rěcy.

Dokończyjom z dwěma citatoma, ako se jano pozdatnje njemakatej. Prědny jo žydojske pśisłowo: *Jano ten, ako do źiwow wěri, jo realist.*, drugi jo sada z nagrona Theodora Herzla, pśednjasonego w lěśe 1897 na 1. cionistiskem swětowem kongresu w Baselu: *Jano gaž wy to napšawdu cośo, njejo to žeden źiw.*